

Małgorzata Głoskowska-Sołdatow

Praca z uczniem zdolnym

Wokół zdolności

Jednym z głównych założeń współczesnej polskiej szkoły jest stworzenie uczniom optymalnych warunków indywidualnego rozwoju na wszystkich poziomach szkolnej kariery oraz kształtowanie aktywnej, samodzielnej i twórczej postawy.

Nauczyciel pracując z uczniami musi umiejętnie wyważać proporcje: na ile zajmować się grupą jako całością, a na ile zwracać uwagę na potrzeby edukacyjne poszczególnych uczniów, tych o obniżonych wymaganiach edukacyjnych i tych zdolnych. Jest to niezmiernie trudne i zależy w wielkim stopniu od przygotowania metodycznego nauczyciela, jego intuicji, możliwości i osobistych decyzji.

Warto zwrócić uwagę na dysproporcje między liczbą publikacji, wdrażanych programów i zainteresowaniem sprawami dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych (np. dyslektycznych) w stosunku do analogicznych działań adresowanych do dzieci szczególnie uzdolnionych. Koncentrując się na dzieciach z trudnościami często „gubimy” tych zdolnych, pozbawiamy się przyszłej elity intelektualnej, tak bardzo potrzebnej w każdym społeczeństwie.

Dla współczesnej psychologii problem zdolności jest niezmiernie skomplikowany. Na gruncie polskiej psychologii zdolność określa się jako właściwość psychologiczną, różniącą jednego człowieka od drugiego, jako łatwość odbierania i przetwarzania informacji o otaczającym świecie.

Mówiąc o zdolnościach, mamy na myśli różnice indywidualne, które sprawiają, że przy danym zasobie wiedzy i sprawności oraz w takich samych warunkach zewnętrznych i przy równej motywacji niektórzy uczą się szybciej nowych rzeczy.

Stanisław Gerstman¹ określa zdolności jako zespół czynników organicznych i związane z nimi funkcjonowanie właściwości psychicznych, umożliwiających szczególnie sprawne wykonanie różnorodnych czynności i bardziej skomplikowanych działań.

Często używany w stosunku do osób zdolnych termin *talent*. Pojęcie to stworzone jest w kontekście zdolności jednostki, niezależnie od jej wieku. Jednostka o wyjątkowych, wybitnych uzdolnieniach często określana jest jako *wybitnie uzdolniona* lub *utalentowana*. Potocznie dzieci takie określa się mianem *cudownych* lub *genialnych*. Bardzo wcześnie, spontanicznie pojawiają się u nich zdolności na wysokim poziomie, wyraźnie ukierunkowane, wyrażające się mistrzostwem w konkretnej dziedzinie aktywności. W odniesieniu do najwyższego poziomu zdolności, pojawiającego się bardzo rzadko, zarówno we wczesnym dzieciństwie, jak i w późniejszym okresie rozwoju jednostki, stosuje się termin *geniusz*². Szacuje się, że w kraju w całej populacji dzieci, mamy około 2,5-3% dzieci wybitnych.

Psychologia rozwojowa mówi też o *zdolnościach ogólnych*, określanych jako *inteligencja*, *zdolnościach kierunkowych* zwanych też *zdolnościami specjalnymi* lub *uzdolnieniami* (np. uzdolnienia matematyczne, artystyczne, językowe itd.) oraz *zdolnościach twórczych* rozumianych jako *umiejętność znajdowania wielu różnych i oryginalnych rozwiązań zadań i problemów*.

Przytoczone rozważania na temat zdolności nie wyczerpują wszystkich sposobów jej rozumienia. Kim jest dziecko zdolne? W pracy tej określenie *uczeń zdolny* rozumiane będzie zgodnie z ujęciem M. Partyki³. „Jest to taki uczeń, który ma wysoki iloraz inteligencji, duże osiągnięcia, wysoki poziom twórczy, to znaczy, że charakteryzuje go niepokój poznawczy, umie oderwać się od utartych schematów, potrafi znaleźć się w nowej sytuacji, ma pomysły nowych rozwiązań starych problemów, nie boi się nowych rzeczy”.

Podstawą uznania ucznia za zdolnego mogą być:

- opinia nauczyciela pracującego z dzieckiem,
- wysokie wyniki w sprawdzianach i testach wiadomości,
- wyniki olimpiad i konkursów przedmiotowych,
- opinia rodziców,
- ocena grupy rówieśniczej,
- wyniki badań testami inteligencji.

Żadna z nich stosowana oddzielnie nie jest w pełni satysfakcjonująca.

¹ S. Gerstman, *Psychologia*, Warszawa 1969.

² W. Limont, *Synektyka a zdolności twórcze*, Toruń 1994.

³ M. Partyka, *Dzieci zdolne*, Warszawa 2000.

Charakterystyka ucznia zdolnego

Nauczyciel pracujący z uczniem zdolnym może wykorzystać do oceny kwestionariusze umiejętności uczniów. Opracowują je pedagodzy praktycy oraz naukowcy. Zawierają one listę cech stwierdzanych u osób zdolnych.

Judy W. Eby, Joan F. Smutny⁴ proponują analizę cech, procesów i zachowań, które można łatwo zaobserwować w sytuacjach szkolnych.

Badając **spostrzegawczość** zwracamy uwagę na to czy uczeń:

- 1) odróżnia istotne elementy, zagrożnienia i problemy od nieistotnych,
- 2) dostrzega subtelne i dojrzałe wzorce, połączenia i relacje, posługuje się nimi.

Obserwując **aktywne interakcje ze środowiskiem** zauważamy, że:

- 1) jest aktywny, zgłasza się na ochotnika do pracy nad wybranymi przez siebie zadaniami,
- 2) energicznie poszukuje informacji, pomysłów i rozwiązań problemów.

Jego **refleksyjność**:

- 1) wykazuje dojrzałe, pogłębione zrozumienie złożonych pojęć w wybranej przez siebie dziedzinie,
- 2) w pracy dąży do doskonałości, szuka rozwiązań lub konkluzji będących najlepszymi z możliwych.

Kolejno ocenie podlegają:

wytrwałość:

- 1) skupia całą uwagę na wybranym przez siebie zadaniu, wydaje się pochłonięty przez zadanie,
- 2) pokonuje trudności, które napotyka podczas rozwiązywania problemu, kończy dopiero pracę wtedy, gdy osiągnie cel,

niezależność:

- 1) sam decyduje, kiedy rozpocząć pracę, pracuje przy minimalnej pomocy ze strony innych lub bez niej,
- 2) ma wyraźne preferencje i pomysły, modyfikuje cele, by dopasować je do własnych zainteresowań,

nastawienie na cel:

- 1) ma wysokie standardy wewnętrzne, zmienia i poprawia swoje wytwory, by dorównać standardom,

⁴ J. W. Eby, J. F. Smutny, *Jak kształcić uzdolnienia dzieci i młodzieży*, Warszawa 1998, s. 170.

- 2) potrafi wyłożyć swój cel i plan jego osiągnięcia, umie dyskutować o tym z innymi,

oryginalność:

- 1) lubi ryzyko, chętnie eksperymentuje z nowymi pomysłami i formami wyrazu,
- 2) łącząc elementy pochodzące z wielu źródeł, dochodzi do świeżych pomysłów i nowych wytworów,

wydajność:

- 1) wykazuje dużą płynność pomysłów, wytwarza wiele różnych odpowiedzi na wyzwanie sytuacji,
- 2) pracuje wydajnie, jego wytwory mają wysoką jakość i są kończone w terminie lub przed terminem,

samoocenywanie:

- 1) zna swoje silne i słabe strony. Wykorzystuje silne strony, wybiera zadania o optymalnej trudności,
- 2) śledzi własne postępy. Wie, kiedy trzeba jeszcze raz przejrzeć wytwór, a kiedy wytwór jest gotowy,

skuteczne komunikowanie pomysłów:

- 1) jasno formułuje swoje pomysły i zamierzenia,
- 2) używa dostosowanych do celu metod i stylów porozumiewania się (np. ilustracji, modeli, wykresów).

Forum wspierania dzieci uzdolnionych

Nasz system oświaty zapewnia opiekę nad uczniami szczególnie uzdolnionymi poprzez realizowanie indywidualnych programów nauczania oraz ukończenie szkoły każdego typu w skróconym czasie, mówi o tym Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty⁵. Rozporządzenie z dnia 19 grudnia 2001 roku w sprawie warunków i trybu udzielania zezwoleń na indywidualny program lub tok nauki oraz organizacji indywidualnego programu lub toku nauki⁶.

Przez indywidualny program nauki należy rozumieć proces kształcenia się ucznia w zakresie jednego lub kilku przedmiotów objętych planem nauczania danej klasy na podstawie programu, będącego modyfikacją programu dopuszczonego do użytku szkolnego. Indywidualny tok nauki polega na przyjęciu innego systemu nauczania niż klasowo-lekcyjny

⁵ Dz. U. 95 poz. 425 art. 1

⁶ Dz. U. z 2002, nr 3, poz. 28

oraz odmiennego od powszechnie obowiązującego cyklu klasyfikowania i promowania ucznia w zakresie jednego, kilku lub wszystkich przedmiotów nauczania.

Istnieją dwie koncepcje: wzbogacanie treści kształcenia i przyspieszanie.

1. W pierwszej z nich zwykle sam nauczyciel dostarcza zdolnemu uczniowi dodatkowe źródła i materiały, formułuje zadania wykraczające ponad standardy zwykłej lekcji. Wychodzi ponad to, co zawierają programy szkolne. Problem pojawia się w klasach starszych, kiedy to uczeń może potrzebować wsparcia ze strony zewnętrznego mistrza, np. pracownika wyższej uczelni. Wzbogacanie to nie tylko „więcej”, ale i bardziej dogłębnie i z innej perspektywy, oryginalnie, syntetycznie, z zastosowaniem w realnym życiu.

2. Koncepcja przyspieszania zakłada, że dziecko zdolne uczyć się będzie szybciej, tak więc już uczniowie najmłodszych klas szkół podstawowych (I-III) mogą być promowani uchwałą rady pedagogicznej do klasy programowo wyższej poza normalnym trybem nawet w ciągu roku szkolnego. Wniosek o promowanie poza normalnym trybem mogą złożyć do dyrektora szkoły rodzice ucznia, wychowawca klasy, poradnia psychologiczno-pedagogiczna albo inna poradnia specjalistyczna, za zgodą rodziców.

Warunkiem takiego trybu promocji jest odpowiedni do wymagań programowych klasy, do której uczeń może być promowany, jego rozwój psychiczny i fizyczny, a także zasób wiedzy i umiejętności.

Formami wspierania dzieci uzdolnionych są:

- klasy dla uczniów zdolnych,
- szkoły dla zdolnych uczniów (m.in. twórcze, artystyczne),
- programy – zajęcia dla uczniów zdolnych z różnych szkół,
- nauczanie indywidualne w systemie jednoosobowej klasy,
- nauczanie zindywidualizowane, zgodne z uzdolnieniami i zainteresowaniami uczniów.

Z wymienionych form edukacyjnych, najbardziej efektywne jest zindywidualizowane nauczanie. Tu uczeń zdolny może realizować indywidualny program nauczania pozostając we własnym środowisku rówieśniczym. Nie jest on w ten sposób pozbawiony treningu społecznego, ma grupę odniesienia. Realizację tej formy może podjąć nauczyciel bardzo dobrze przygotowany do pracy zróżnicowanej⁷.

Edukacja ucznia zdolnego w szkole przebiega w różnych sytuacjach i formach dydaktyczno-wychowawczych. Mogą to być m.in.:

⁷ M. Partyka, *Dzieci zdolne*, op. cit.

- konkursy (klasowe, szkolne, dzielnicowe, gminne, wojewódzkie, międzynarodowe itd.),
- udział w projektach międzyklasowych, szkolnych, międzyszkolnych na różnym szczeblu i ogólnopolskich,
- prezentowanie prac twórczych (wystawy, gazetki szkolne, klasowe, kroniki, albumy, prace plastyczne, pomoce dydaktyczne),
- spotkania z ludźmi sukcesu,
- wycieczki inspirujące do pracy twórczej: lekcje muzealne, wystawy, „zielone szkoły”, wycieczki,
- wspomaganie nauczyciela na lekcji przez asystentów, mistrzów wiedzy,
- praca w kołach zainteresowań i przedmiotowych,
- prowadzenie nauczania w oparciu o programy autorskie,
- kontakty ze szkołami wyższego rzędu,
- organizowanie warsztatów twórczych, psychologicznych oraz kursów doskonalenia pamięci czy szybkiego czytania,
- prowadzenie zajęć pozalekcyjnych o charakterze artystycznym, sportowo-rekreacyjnym.

Ponadto istnieją formy materialnego wsparcia procesu kształcenia i wychowania uczniów zdolnych. Za swe osiągnięcia mogą oni otrzymać:

- stypendium szkolne,
- stypendium ministra Edukacji Narodowej,
- stypendium Prezesa Rady Ministrów,
- inne formy wsparcia w postaci sponsoringu, stypendium, działalności stowarzyszeń i fundacji.

Dzieci i młodzież zdolna mogą znaleźć pomoc merytoryczną i finansową w Krajowym Funduszu na Rzecz Dzieci. Fundusz wspiera rozwój wybitnie uzdolnionych uczniów szkół podstawowych i średnich, pomaga w przygotowaniu do pracy naukowej i artystycznej. Wśród stosowanych form pomocy są m. in. zajęcia na uczelniach, warsztaty badawcze, warsztaty plastyczne, seminaria, obozy ogólnorozwojowe, wystawy, konsultacje, dofinansowanie udziału w obozach językowych, spotkaniach zagranicznych, różnego rodzaju kursach, pomoc w zakupie instrumentu.

Inną placówką o zasięgu ogólnopolskim jest Centrum Konsultacyjno-Informacyjne ds. Dzieci Zdolnych. Dzieci zdolne mają możliwość praktycznego zapoznania się z różnymi technikami rozwiązywania problemów w ramach prowadzonych treningów twórczości. Rodzice mogą otrzymać poradę, konsultacje i wsparcie.

Pomoc i wsparcie można znaleźć w działalności prowadzonej m.in.

przez: Fundusz Pomocy Młodym Talentom Jolanty i Aleksandra Kwaśniewskich, Fundację Ewy Czeszejko-Sochackiej „Promocja Talentu”, Fundację „Primus Inter Pares”, Fundację im. Stefana Batorego i inne.

Jeśli chodzi o szkołę, jej wpływ na rozwijanie talentów zależeć będzie m.in. od:

- możliwości i chęci zajmowania się wspieraniem dzieci utalentowanych i uzdolnionych,
- faktu, czy posiada mistrzów w danym zakresie lub czy ma szansę przekazać zdolne dzieci takim mistrzom,
- stylu funkcjonowania, np. poziomu przyzwolenia na samodzielność, twórcze i niekonwencjonalne rozwiązywanie problemów,
- umiejętności wzmacniania zachowań wykraczających poza stereotypy, niestrzymających się „jedynie słusznych wzorców”,
- wychodzenia poza realizowane programy.

Praca nad rozwijaniem uzdolnień jest procesem, który towarzyszy młodemu człowiekowi przez cały okres edukacji. Tylko długofalowe zabiegi dydaktyczne i wychowawcze, oparte na systematycznej diagnozie, zapewniają prawidłowy i skuteczny rozwój ucznia⁸.

Ważnym elementem działań dydaktycznych jest sposób pracy nauczyciela. Oto niektóre z metod rozwijających zdolności uczniów:

- stopniowe zwiększanie wymagań, jednak nieprzekraczające możliwości ucznia,
- ciekawe prowadzenie zajęć – wprowadzanie inspirujących elementów materiału, wykorzystanie wiadomości pozaszkolnych,
- prowadzenie zajęć w oparciu o pracę grupową uczniów i samopomoc koleżeńską,
- realizacja indywidualnych programów kształcenia,
- zachęcanie do wymyślania, tworzenia rzeczy w sposób społecznie użyteczny, oryginalny i dotychczas nieznan,
- uczenie twórczego rozwiązywania problemów,
- motywowanie do samodzielności i podejmowania inicjatyw,
- zachęcanie do konfrontacji wiedzy w konkursach, olimpiadach,
- wskazywanie dodatkowych źródeł wiedzy oraz inspirowanie do korzystania z rozmaitych zajęć pozalekcyjnych w celu rozwijania zainteresowań oraz aktywności poznawczej,
- stwarzanie atmosfery akceptacji, wyrażanie zadowolenia z sukcesów,

⁸ K. Bieluga, *Nauczycielskie rozpoznawanie cech inteligencji i myślenia twórczego*, Kraków 2003.

- uczenie przyjmowania uwag i radzenia sobie z niepowodzeniami,
- wykorzystywanie bardziej nowoczesnych metod w dialogu nauczyciel – uczeń, m.in.:
 - „dyskusję, której największą zaletą jest dominująca rola ucznia, a nie nauczyciela;
 - brainstorming (burzę mózgów) metodę szczególnie rozwijającą samodzielne i twórcze myślenie, tolerancję i umiejętność aktywnego słuchania, bronięcia własnych opinii i publicznego ich wyrażania;
 - pracę zespołową w klasie (np. zespołową debatę) dla rozwiązywania problemów, która pozwala uczniom sprawdzić się w różnych rolach grupowych (organizatora, informującego, planującego, oceniającego, koordynującego, kierującego);
 - psychodramę rozwijającą zdolność rozumienia uczuć, myśli drugiej osoby w związku z daną sytuacją;
 - pracę indywidualną (np. pogadanka, plakat, gazetka ścienna);
 - wycieczki (zwiedzanie wystaw, muzeów), jako okazję do ćwiczenia umiejętności percepcyjnych i wrażliwości estetycznej;
 - symulacje i zabawy, które pozwalają wywołać rzeczywistość w warunkach klasy i mogą posłużyć np. do twórczego rozwiązywania konfliktów;
 - psychozabawy, umożliwiające uczniom lepsze poznanie siebie, swoich mocnych stron, budowanie twórczej samooceny”⁹.

Do pełnego wyrażenia się zdolności niezbędne jest zadbanie w równym stopniu o rozwój poziomu intelektualnego, aktywności twórczej jak i motywacji. Osią proponowanych programów pracy z dziećmi zdolnymi są ćwiczenia rozwijające myślenie twórcze. Przede wszystkim dlatego, że jest to sfera najbardziej zaniedbana w polskiej edukacji, a efekty pracy z dziećmi w tym zakresie są znaczące i uzyskiwane w krótkim czasie. Według wybitnych psychologów dzieci o wyższym ilorazie inteligencji, przy mniejszych zdolnościach twórczych osiągają podobne wyniki w szkole jak dzieci o niższym ilorazie inteligencji i większych zdolnościach twórczych. Oba te czynniki, choć słabo skorelowane, mają wpływ na wyniki pracy dzieci w szkole¹⁰.

Stymulowanie twórczego myślenia uczniów, wbrew powszechnym opiniom, nie wymaga szczególnych zabiegów. Ważne jest jednak, aby nauczyciele pamiętali, żeby:

⁹ I. Pufal-Struzik, *Rozwijanie i wspomaganie rozwoju dzieci w procesie edukacji*, „Nauczanie Początkowe” 2003/2004, nr 3, s. 27.

¹⁰ M. Partyka, *Dzieci zdolne*, op. cit.

1. Trafnie rozpoznać pozytywne właściwości osobowości ucznia (nie akcentować słabości, ale budować na bazie cech silnie reprezentowanych u osoby) i wykorzystać je dla twórczego rozwoju.
2. Doceniać każdy przejaw twórczego myślenia i twórczej pomysłowości u dziecka, niezależnie od wartości poznawczej i praktycznej użyteczności pomysłu.
3. Przejawiać tolerancję wobec odmiennego sposobu myślenia u dziecka i uczyć wychowanków tolerancji wobec nowych pomysłów i idei u innych osób.
4. Zachęcać uczniów do odważnego manipulowania przedmiotami i pojęciami oraz do elastycznego myślenia (uczyć odrzucania stereotypów myślowych).
5. Zawsze, kiedy jest to możliwe, formułować „otwarte problemy” (mające więcej niż jedno rozwiązanie), pobudzając u dziecka proces twórczego myślenia bardziej niż dzieje się to w sytuacji rozwiązywania problemów zamkniętych.
6. Zachęcać uczniów do swobodnego proponowania jak największej liczby rozwiązań problemu, ponieważ wzrasta wówczas prawdopodobieństwo pojawienia się twórczego rozwiązania. Uczyć wychowanków wytrwałości i konsekwencji w pracy umysłowej.
7. Rozwijać płynne, giętkie i oryginalne myślenie uczniów, poprzez stawianie przed nimi nowych i trudnych zadań.
8. Uczyć dzieci podejmowania ryzyka, odwagi w formułowaniu i realizacji ambitnych celów.
9. Nie oceniać pomysłów uczniów, nie krytykować, nie forsować własnych pomysłów w początkowej fazie rozwiązywania problemu, kiedy jest największe prawdopodobieństwo, iż dziecko wykorzysta swoje twórcze możliwości.
10. Chronić pomysły i twórcze dzieci przed krytycznymi uwagami i reakcjami rówieśników. Uczyć szacunku dla własnej pracy i dla pracy innych oraz współdziałania w procesie grupowego rozwiązywania problemów. Zachęcać wychowanków bardziej do koncentracji na wartościach tkwiących w nowych rozwiązaniach i innowacjach, niż na dążeniu do rywalizacji.
11. Służyć pomocą uczniom twórczo uzdolnionym w nawiązywaniu kontaktów społecznych z rówieśnikami, aby nie dosięgły ich społeczne kary za „odmienność”, oryginalność w zachowaniach w konfrontacji z rówieśnikami.
12. Uczyć dzieci kontroli własnego zachowania, samodzielnego podejmowania decyzji i brania odpowiedzialności za skutki własnych decyzji i czynów.

13. Wspierać uczniów w sytuacjach trudnych, uczyć asertywności i konstruktywnego reagowania na frustrację.

14. Pomagać dzieciom zrozumieć istotę twórczego procesu w bezpośrednim („na żywo”) kontakcie z twórczo-aktywną osobą dorosłą (np. obserwacja artysty przy pracy w jego pracowni). Prezentować im wybitnie kreatywne osoby w sposób naturalny i przystępny, a nie jako niedoścignione w swojej genialności autorytety, przytłaczające dziecięcą wiarę w możliwość bycia twórczym.

15. Budować u dzieci wysokie poczucie własnej wartości (wysoką samoocenę).

16. Konstruować twórczą atmosferę w zespole uczniowskim, jaką charakteryzują:

- bezpieczeństwo, brak lęku przed oceną, krytyką, czy wyśmianiem, lub utratą akceptacji czy krytyką, w odniesieniu do wysuniętego pomysłu;
- swoboda wyrażania własnych myśli;
- akceptacja, szacunek i wzajemne zaufanie w relacjach nauczyciel – uczeń;
- zachęcanie do twórczego myślenia poprzez liczne nagrody (przede wszystkim słowne dowody uznania);
- unikanie autorytarnych (restrykcyjnych) sposobów oddziaływania na uczniów (krytyka, pochopne ocenianie dotyczące poczucia godności dziecka);
- promowanie zachowań niezależnych, prezentowania postawy autonomicznej (pochwała pozytywnego nonkonformizmu);
- stwarzanie równych możliwości dla rozwoju twórczego potencjału dziewcząt i chłopców na terenie szkoły (odrzuć stereotypowych sądów na temat mniejszych możliwości intelektualnych i twórczych u dziewcząt);
- indywidualizacja wymagań formułowanych wobec uczniów.

Bariery rozwoju indywidualnych cech dziecka

Wśród uczniów zdolnych są tacy, którzy odznaczają się ponadprzeciętnymi potencjalnymi zdolnościami, oraz tacy, którzy mają ponadprzeciętne osiągnięcia. Optymalne rozwiązanie byłoby takie, gdyby uczniowie o potencjalnych predyspozycjach mieli wysokie osiągnięcia, ale rzeczywistość wskazuje, że nie są to przypadki powszechne.

Istnieje wiele barier, ograniczających rozwój potencjału rozwojowego

dzieci. Na niektóre z nich nie mamy realnego wpływu – istnieją w sposób od nas niezależny. Inne tkwią w strukturze samej szkoły. Jedne wiążą się z doświadczeniami dziecka wyniesionymi z domu lub z interakcją z grupą rówieśniczą, inne są skutkiem pewnych stereotypów, czy nawet błędów pracy nauczyciela.

Oto niektóre bariery rozwoju potencjalnych zdolności dziecka¹¹:

- **dziecku nie stworzono odpowiednich warunków pozwalających ćwiczyć daną sprawność.** W szczególnie trudnej sytuacji rodzinnej i materialnej rodzice bądź opiekunowie, czy też nauczyciele nie są w stanie sami zabezpieczyć jego potrzeb związanych z rozwojem zdolności i zainteresowań, mimo to nie szukają pomocy, gdyż nie wiedzą, gdzie i do kogo mogą zwrócić się z prośbą o pomoc;

- **w rodzinie dziecka nie funkcjonuje norma akceptująca wysiłek zdobywania wykształcenia.** Cenione są inne wartości. W tych środowiskach dziecko zdolne poznawczo nie ma tak silnego wsparcia ze strony rodziny, jak to ma miejsce w rodzinach inteligenckich pochodzących z dużego miasta. W stosunku do tych dzieci szczególnie duża jest rola szkoły;

- **ograniczenia tkwiące w samym dziecku, w stanie jego zdrowia, całokształcie struktury zdolności;**

- **błędy dydaktyczne lub inne przeszkody w opanowaniu podstaw wiedzy na początku edukacji.** Niewłaściwe metody dydaktyczne powodować mogą słabe opanowanie przez dzieci podstawowych technik szkolnych. Prowadzi to do poważnych konsekwencji. Często jest przyczyną załamania się kariery szkolnej dziecka. Inną przyczyną są dłuższe nieobecności w szkole powodujące luki w ważnych partiach materiału. W tej sytuacji dziecko ma kłopoty ze zrozumieniem wprowadzanych przez nauczyciela nowych treści, zniechęca się, przestaje lubić naukę i wierzyć w swoje zdolności;

- **niewłaściwe nawyki związane z uczeniem się.** Brak wdrożenia dzieci do systematycznej pracy. Zły rozkład dnia – odkładanie odrabiania prac domowych na późne godziny wieczorne. Złe nawyki uczenia się – pamięciowe opanowanie materiału bez próby jego ujęcia w sposób całościowy;

- **brak wymagań we wcześniejszych latach szkolnej kariery.** Niektóre zdolne dzieci znają prawie cały materiał I klasy i w pierwszym roku szkolnej kariery nudzą się. Inne mogą czerpać satysfakcję z wykonywanych

¹¹ S. Rimm, *Bariery szkolnej kariery: dlaczego dzieci zdolne mają słabe stopnie*, Warszawa 1994.

zadań i być zadowolonymi z tego, że praca szkolna nie wymaga wysiłku. W starszych klasach, gdy program staje się coraz trudniejszy i wzrastają wymagania, po raz pierwszy uświadamiają sobie, że nie nauczyły się wytrwałości;

- **uraz do szkoły, złe doświadczenia z kontaktów z nauczycielami.** Nie docenienie wysiłku dziecka, wyśmianie, zauważanie przez nauczyciela jedynie potknięć dziecka sprawia, że unika ono szkoły;

- **niski poziom twórczości, innowacyjności i pomysłowości dziecka.** Może to być wynikiem tego, że w domu i szkole nacisk kładzie się na działania dziecka o charakterze reprodukcyjnym i nagradza się je. Ograniczanie zadań wymagających kreatywności sprawia, że dziecko nie ćwiczy twórczej postawy, lęka się jej i ma małe w tym zakresie doświadczenia. Niski poziom twórczości może być też pewną cechą struktury zdolności dziecka;

- **norma grupowa funkcjonująca w szkole: „Nie należy się uczyć”, „Jeśli będziesz się uczył, to oberwiesz od grupy”.** Czynniki te pojawiają się w klasach starszych i jest bardzo ważny. Mając do wyboru akceptację grupy i realizację własnych zdolności uczeń wybiera często to pierwsze. Woli nie pokazać, że robi coś ponad program minimum, by nie narazić się na szykany ze strony kolegów, na odrzucenie przez rówieśników;

- **brak zainteresowania najbliższych tym, co dziecko umie.** Ma to szczególne znaczenie w przypadku dzieci młodszych, które nie wytworzyły jeszcze autonomicznej motywacji do uczenia się. Brak zainteresowania otoczenia przekłada się na niską motywację do działania;

- **powszechnie funkcjonująca kultura przeciętności.** Generalnie w danym środowisku dobrze jest widziane „bycie takim, jak inni” pod każdym względem – również poziomowi wiedzy.

Reasumując, można powiedzieć, że aby rozwinęły się zdolności dziecka, spełnionych powinno być kilka warunków, a szczególnie musi pojawić się zaangażowanie i motywacja dziecka sprawiająca, że dziecko wytrwale pracuje. Sprzyjające temu warunki powinny stworzyć współpracujący ze sobą nauczyciele i rodzice.